

ФАЛСАФАДА РАМЗНИНГ ГНЕСОЛОГИК ТАХЛИЛИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10494825>

Садуллаева Матлюба Ахроровна

Инглиз тили ўқитувчиси

Бухоро инновацион тиббиёт институти

Бухоро, Ўзбекистон

Аннотация

Фалсафа тарихида рамз муаммосининг келиб чиқиши қадимги фалсафа даврида содир бўлган. Қадимги Юнонистонда рамзга эътибор, бир томондан, математик фикрнинг ривожланиши, бошқа томондан, қадимий маданият шаклланишининг ўзига хос хусусиятлари билан боғлиқ. Ушбу мақолада рақамнинг рамзий маъноси фалсафий нуқтаи назардан таҳлил қилинади

Калит сўзлар

рамз, пифагорчилар, инрақам, неоАфлотунистлар, Прагматистлар.

GNESOLOGICAL ANALYSIS OF THE SYMBOL IN PHILOSOPHY

Sadullaeva Matlyuba Akhrorovna

English teacher

Bukhara Institute of Innovative Medicine

Bukhara, Uzbekistan

Abstract

The origin of the problem of symbols in the history of philosophy occurred in the period of ancient philosophy. In ancient Greece, attention to the symbol is connected, on the one hand, with the development of mathematical thought, and on the other hand, with the specific features of the formation of ancient culture. This article analyzes the symbolic meaning of the number from a philosophical point of view

Key words

symbol, Pythagoreans, number, neo-Platonists, Pragmatists

КИРИШ ВА ДОЛЗАРБЛИГИ

Рақамли символизмнинг инсоннинг атрофдаги воқелик ҳақидаги билимлари натижаларини тушуниш, унинг муносабатлари ва хусусиятларини талқин қилиш, дунё қиёфасини шакллантиришдаги роли

бениҳоя каттадир. Рақамли символизмнинг трансцендентал табиатига алоҳида эътибор қаратилса, у инсон онгсизлигининг архетиши бўлиб, бутун инсониятга хос бўлган асосий рамзлардан, когнитив моделлардан бири ҳисобланади ва у рақам тасвирининг инсон онгига сингдирилишидан иборат. Рақамли символизм инсон билимининг соҳаларидан бири сифатида нафақат атрофдаги дунё, балки умуман маданий тизимлар ҳақидаги дастлабки ғояларнинг шаклланишида муҳим рол ўйнайди. Табиат ва инсон онгининг чуқур тузилишини рақамлар билан боғлиқликка асосланган замонавий тушуниш рақамлардан нафақат ҳисоблаш воситаси, балки ҳақиқат хусусиятлари ва муносабатларини изоҳлаш воситаси сифатида ҳам қўлланилишидан далолат беради.

Баъзи тилларидаги нумерологик компонентли фразеологик ибораларни қиёсий таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатадики, рақамлар сифат ва миқдорий баҳолашга йўналтирилган белгилар синфини ифодалайди. Бу рақамнинг изоҳлаш салоҳияти муаммосини янада ривожлантиришнинг долзарблигини белгилайди.

МЕТОДЛАР ВА ЎРГАНИЛИШ ДАРАЖАСИ

Инсонга рамзлар кераклиги, инсон билими рамзий хусусиятга эга, деган ғоя антропологик фалсафанинг энг қадимги муаммоларидан биридир. Рамзий фикрлаш, маълумки, реал нарса ва мумкин бўлган нарса ўртасида, моддий тажриба билан боғлиқ бўлган, яъни ҳис-туйғулар ва идеал ўртасидаги чегарани чизиш қобилиятини назарда тутаяди. Н.Д.Арутюнованинг сўзларига кўра, «Рамз «Ернинг тортишиш» ни осонлик билан енгиб чиқади, у абадият ва тушуниб бўлмайдиганни белгилашга интилади. Шунинг учун рамз кўпинча ноаниқ трансцендентал маъноларга эга». Янги фалсафий энциклопедиядаги рамз ҳақидаги луғат мақолада, «фалсафий тафаккурнинг келиб чиқишида концепция трансцендентга дуч келган ҳолларда биз рамзларни яратиш санъатини топамиз».²⁷

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Рақам табиатининг ноёблигини, рақамнинг самарадорлигини тушуниш, рақамларнинг ҳарфли ёзуви пайдо бўлиши билан рақамларнинг янги хусусиятларини кашф этиш рамзий фикрлаш шаклланишига қизиқиш пайдо бўлишига ёрдам берди. Дастлабки теогонияларнинг эски афракамаларни кенг талқин қиладиган адабий асарларга айланиши рамз муаммосига оқилона ёндашиш имкониятини олдиндан белгилаб қўйди.

²⁷ Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. — Москва : Языки русской культуры, 1998. — 896 с..

Л.Витгенштейн, Г.И.Берестневнинг фикрича, фалсафа, тилшунослик ва инсон билиши билан боғлиқ бошқа фанлар учун ҳаётий ва ниҳоятда муҳим, тил ва лингвистик тафаккур чегарасидан ташқарида бўлган трансцендентал мазмун муаммосини биринчи бўлиб қатъий шакллантирди ва асослаб берди. Лингвистик ифода чегараларидан ташқарида жойлашган бу трансцендентал майдон, айниқса, инсон борлиқнинг асосий тоифаларини идрок этганда фаол намоён бўлади. Шундай қилиб, этика ва эстетика, математика ва мантиқ трансценденталдир. Ва бу таърифлаб бўлмайдиган нарсани кутиш, унинг сирини тушуниш инсон тафаккурини ҳаракатга келтиради.²⁸

Трансцендентал мазмун муаммоси билан шуғулланган ва жамоавий онгсизлик таълимотини ишлаб чиққан, тасвирларида умуминсоний символизмнинг манбасини кўрган С. Юнг "сон ғояси архетипик хусусиятга эга" деган тезисни илгари сурди. , чунки онгсизликнинг муҳим соҳаси мавжуд бўлиб, у дастлаб парапсихологик ходиса сифатида автономдир, худди ибтидоий одамларда ўзини намоён қилганидек.²⁹ Демак, сон соф априор тушунча сифатида сезувчанлик тимсолида эмас, балки тушунишдан келиб чиқади. Экспериментал билимга эришиб бўлмайдиган ва шунинг учун инсон билимлари соҳаларидан бири сифатида рақамли символизмнинг трансцендентал табиати рақам тасвирининг киритилганлигидадир.

Қадимги юнон файласуфлари «рамз» тушунчасининг ўзи ҳақида назарий тушунчага эга эмас, аммо рамзнинг ўзига хос хусусиятларини шакллантирадиган рамз муаммосига оид қизик фикрлар мавжуд: 1) Рамз инрақам мулоқотининг шартли элементи вазифасини бажаради. Рамз ўзига хос маънога эга бўлган белги (ҳарф) билан боғлиқ, аммо бу маънодан фарқ қиладиган маънога эга. (Мисол учун, микдорий муносабатни ифодаловчи ва муқаддас маънони англатувчи рақам). 2) ҳиссий қабул қилинган ва ақлга сиғмайдиган, рационал ва иррационал (муқаддас) рамзда ҳиссий берилган ва яширин, аммо тушунилган моҳиятни ажратиб турадиган қадимги билиш назарияси парадигмаси билан тўлиқ мос равишда аниқланади.

Рационал ва муқаддас бирликнинг акси пифагорчиларнинг фалсафий-мистик тизими эди. Унда рақамларнинг расмий хусусиятларини оқилона ўрганиш, уларни геометрик талқин қилиш ва рақамнинг рамзий табиатини мистик талқин қилиш синтезига эга эди.

²⁸ Берестнев Г. И. К философии слова (лингвокультурологический аспект) / Г. И. Берестнев // Вопросы языкознания. — 2008. — № 1. — С. 37—65

²⁹ Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг ; пер. с нем.: В. Бакусев, А. Кричевский, Т. Ребеко. — Москва : АСТ-ЛТД : Канон+ : Реабилитация, 1998. — 399 с.

Афлотун томонидан кўйилган муаммо - билимнинг ҳиссиётлилик билан, ғоянинг борлиқ билан ўзаро боғлиқлиги - унинг мавжудлигида рамз муаммоси мавжуд. Афлотун бу муаммони қандай ҳал қилади, қарама-қарши соҳаларнинг синтезини қандай амалга оширади? Синтез қилинган иккала соҳа ҳам битта, бўлинмас соҳа сифатида берилган бўлиб, унда энди иккаласини ҳам ажратиб бўлмайди ва бу соҳа бутунлай шаклланиб бораётган соҳадир. Билим ҳиссиётлилик билан шунчалик яқин бирлашадикки, бу уларнинг тўлиқ ўхшашлигини ҳосил қилади. "Пир" диалогда Порос ва Пениядан Эрос туғилганлиги, у на Порос, на Пения эмас, балки иккаласи ҳам бир бирига тенглаштирилганлиги таъкидланади. Ўлмас ва ўлик, абадий ва вақтинчалик, идеал ва ҳақиқий, билим ва ҳиссиёт бир йиғиндиси авлодга, мустақил натижага, бутун бир рамзга бирлаштирилди. "Парменид" ва "Филеб" диалогларида Афлотун антиномик тасдиқлардан синтез-рамзларни олишни аниқ шакллантиради: мамнунлик ва оқилоналик мутаносиб, гўзалликни келтириб чиқаради; чексиз ва чегара ўлчов, рақамни беради. "Филеб" да тақдим этилган рамз динамик, диалектик жиҳатдан ўзида синтезни амалга оширади ва ўз таркибида синтез сабаби, "аралашма сабаби"га эга. Бу ерда сабаб ҳаракатлантирувчи куч сифатида эмас, балки семантик тамойил, намуна, илк образ сифатида.

"Ион" диалогда Афлотун рамзни инрақам мулоқотининг шартли элементи сифатида кўриб, тубдан фарқ қилиш, рамздан фойдаланиш амалиётини тақсимлаш ва рамзнинг асл маъносини талқин қилиш тўғрисида фикр юритади. Рамздан фойдаланиш унинг аниқ маъносини билишга асосланмайди, бу хира, ноаниқ, яширин бўлиб қолади, ёлғон талқин қилиш имкониятини ўз ичига олади. Рамзнинг бевосита ифодаси бўлиб, ҳақиқий маъно дунёси ва фойдаланиш соҳаси ўртасидаги воситачи бўлган оралик бўғин хизмат қилади. Бундай воситачи сифатида Афлотун рапсод тушунчасидан фойдаланади. Рапсод "санъат ва билимлардан эмас, балки илоҳий аниқлаш ва қобилиятдан"³⁰ хабар беради. Рапсодга талқин қилувчи бўлишнинг ҳожати йўқ, бундан ташқари, унинг асл маъноси, қоида тарикасида, яширинган. Рапсоднинг яширин маънога ўз-ўзидан кириб боришга уриниши уни "адолатсиз одам"³¹га айлантириши мумкин.

"Кратил" диалогда Афлотун исмнинг табиати, рамз-исм ҳақида савол кўяди. Исмлар тасодифий ихтиёрий белгилар эмас, улар нарсаларнинг фарқловчи хусусиятларини ифодалайди. Номлаш-бу воқеликнинг бир тури

³⁰ Платон. Сочинения в четырех томах. Т.1. М., 1990, с.379.

³¹ Платон. Сочинения в четырех томах. Т.1. М., 1990, с.385.

бўлган ҳаракат. Нарсаларнинг исмларга мувофиқлиги исмнинг ўқув ва когнитив функцияларини белгилайди. Исмлар билан "биз бир-биримизга ўргатамиз" ва "нарсаларни ажратамиз"³². Афлотун худодларнинг исмлари ва одамларнинг исмлари, яъни ҳақиқий, тўғри ва нотўғри, ҳиссий рамзлар ўртасидаги фарқни кўрсатади. Худодларнинг исмлари белгиланган нарсанинг моҳиятига мукамал мос келади. Одамларнинг исмлари-нарсаларнинг оқим хусусиятларига тақлид қилиш, улар нарсаларни билиш учун камроқ беради, нарсаларни энг муҳимида акс эттирмайди. Ҳақиқий исм-бу нарсанинг абадий ва ҳаракатсиз моҳиятини мукамал акс эттирувчи исм. Шундай қилиб, Афлотун рамз исмида идеал томонни, моҳиятни, маънони, ғояни ва ҳиссий элементни ажратади. Борлиқда идеал моҳият ҳиссиётдан олдин бўлгани каби, охиргисини идеалсиз тасаввур қилиб бўлмайди, шунинг учун исмда ҳиссий томон белгилайди, шакллантиради, тушунади. Биз ғоя ва маънонинг ҳиссий нарсадан, шаклдан, белгидан устунлигини кўраемиз.

"Рамз" тушунчасининг назарий тушунилиши қадимги ва ўрта асрлар чегарасида, христиан дунёқараши шаклланданда пайдо бўлади. Ўрта аср ҳаёти ва тафаккури рамзлар билан тўйинган эди, рамзийлик универсал эди. Фикрлаш яширин маъноларни абадий очиш, "муқаддас ҳаракат қилиш" деган маънони англатади. Ҳар бир моддий предмет юқори соҳада бирон бир нарсанинг белгиси сифатида қаралди ва шу билан унинг рамзига айланди. Антик даврда қайд этилган ғоянинг ўхшашлиги ёки ўзига хослиги, рамзнинг маъноси ва унинг моддий, ҳиссий мужассамланиши ўрнига, энди фақат рамзнинг алоҳида ўхшашлиги ва рамзий маънога ёки ҳатто уларнинг қарама-қаршилигига йўл кўйилади. "Рамз" тушунчаси "образ" тушунчасидан ажралиб туради. Ўз объектини аниқ шаклда намоёниш этадиган образдан фарқли ўларок, рамз нафақат кўринадиган ва кўринмас дунё ўртасидаги боғловчи кўприк, балки уларни ажратиб турадиган тўсик, парда бўлиб хизмат қилади. Н. Кузанский дунёда яширинган илоҳий кучнинг рамзий тасвирининг маъноси фақат Яратувчи махфий шифрни узатадиган бағишловчиларга очилади, деб ёзади³³. Мутафаккирлар яширин дунёга, ҳақиқат ва абадийлик дунёси эшикларининг калитини қидирдилар. Тил ва сўз шундай универсал калитлар билан аниқланган. Бирор нарсани номлаш уни тушунишни, тушунтиришни англатарди. Универсаллар тўғрисидаги баҳс, сўз ва тил ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг асл табиати тўғрисидаги

³² Платон. Сочинения в четырех томах. Т.1. М., 1990, с.619.

³³ Кузанский Н. Сочинения в 2-х т. Т.1. М., 1979, с.351.

баҳс рамзни тушунишда, унинг кўп даражали семантик тузилишини, турли даражалар-маънолар ўртасидаги аналог боғлиқликни аниқлашда муҳим рол ўйнади.

"Рамз" тушунчасининг кўп асрлик ривожланиши давомида рамзнинг рамзий объектга муносабати доимий равишда уларни тўлиқ ўхшашлик кутбидан тўлиқ қарама-қаршилик кутбига ва аксинча тебранишларга дуч келди. Шундай қилиб, мисол учун, 18-асрнинг бошларида Менделрақам, Лессинг рамзни "табиий белгилар" га қарама-қарши бўлган ихтиёрий белги сифатида тушунишган, улар белгиланганларнинг ўзига хос хусусиятларига асосланади ва аср охирига келиб Кант, Гёте, Гердерда рамз ҳақидаги тушунчаси кескин ўзгаради ва рамзга "табиий белгилар" хусусиятлари берилади. "Табиий" рамзлар ўз объектлари билан чамбарчас боғлиқ деб ўйлашади, чунки рамзнинг моддий шакли оқибати сифатида ҳам, маънавий тимсолнинг ижроси сифатида ҳам тушунилади.

Агар немис романтиклари рамзни рамз орқали ифодаланган бошланишларнинг ҳаётий органиклиги туфайли рамзни тутиб бўлмайдиган ва бўлинмайдиган деб тасаввур қилсалар, Гегел рамздаги рационал тузилмани очиб берди. Айнан Гегел "рамз" тушунчаси устида илмий иш бошлаган. Гегелнинг фикрича, символизм инрақам руҳининг бутун феноменологиясини, шу жумладан билишнинг ҳиссий босқичини ҳам қамраб олади. Ташқи таъсир натижасида пайдо бўлган туйғу маълум бир кайфиятга мос келади, бу ташқи дунёга "мен" ифодасининг намоёнидир. Шундай қилиб, рамзий нарса аллақачон ҳиссиётга хосдир, аммо у ҳали ўз-ўзидан рамз эмас, чунки рамз баъзи бир ички аниқлик ва маъно кўринадиган ички кечинмадан фарқ қиладиган мавзуни талаб қилади. Рамз субъектнинг ички дунёсига тегишли маъно билан тавсифланади, уни ташқи томондан, ички аниқликларнинг мужассамланиши орқали ўзлаштириш мумкин ва фақат мужассамлаш орқали субъект уларни "ҳис қилиш" имкониятига эга бўлади. "Ушбу ички аниқликлар сезилиши учун улар субъектдан ажралиб турадиган ва у билан бир хил бўлиши керак, аммо иккаласи ҳам фақат муносабатлар орқали содир бўлади"³⁴.

Гегелнинг сўзларига кўра, барча маънолар ёки ички аниқликлар икки тоифага: "бу менинг бевосита бирлигимга тегишли (масалан, ғазаб, қасос, ҳасад, пушаймонлик)" ва "ўзимдаги ва ўзим учун умумий бўлган - ҳуқуқ, ахлоқ, дин, гўзал ва ҳақиқат"га³⁵ бўлинади.

³⁴ Гегель. Энциклопедия философских наук. М., 1977, с. 117.

³⁵ Гегель. Энциклопедия философских наук. М., 1977, с. 117.

Биринчи ҳолда, битта символизация орқали "умумий таркиб томонидан сезиларли қўшимчалар" олинади. Иккинчисида - умумий бирлик шаклида мужассамланишни топади. Тўлдиришнинг мавжудлиги, қўшимча рамзнинг яна бир хусусиятини - хотира элементлари билан тажриба маълумотларини бевосита синтез қиладиган хаёлий тасаввурни тахмин қилади. Хаёлий тасаввур тасаввурнинг пастки даражалари сифатида такрорланадиган тасаввур ва ассоциациядан фарқ қилади. Образ икки хил шаклга эга - рамз ва белги³⁶. Гегел битта жараённинг икки томонини ажратиб кўрсатади: умумий семантикага тегишли бўлган белги ва рамзий маъно. Бу иккала томон ҳам ҳар қандай билимга хос хусусиятлар сифатида узвий боғлиқдир. "Белги - бу мукамалликка яқинлашадиган бевосита тафаккур - бошқа бировнинг руҳи ўтказиладиган ва унда сақланадиган пирамида. Белги рамздан фарқ қиладиган иккинчиси маълум бир тафаккур бўлиб, унинг моҳияти ва тушунчасига кўра ўзига хос аниқлиги у рамз сифатида ифодалайдиган озми-кўпми таркибдир; аксинча, бундай белги ҳақида гап кетганда, тафаккурнинг ўзига хос мазмуни ва унинг белгиси бир-бирига ҳеч қандай алоқаси йўқ. Шунинг учун зиёлилар белги сифатида тафаккурдан фойдаланишда рамздан кўра кўпроқ эркинлик ва куч топадилар"³⁷.

Шундай қилиб, Гегел рамзнинг объектив мазмунини аниқлаш асосларини ишлаб чиқди, образли мужассамлаш ва ташқи кўринишни ички ифода шакли сифатида тавсифлади, рамз ва белги ўртасидаги боғлиқликни чегаралади ва аниқлади.

Баъзи таълимотларда рамз ва белгининг қарама-қаршилиги муаммоси кўпинча интуитив ва дискурсив тушуниш усулларининг қарама-қаршилиги билан боғлиқ. Интуитив ва дискурсив фикрлаш усуллари ўртасидаги қарама-қаршилиқ неоплотунистлар томонидан аниқ тушунилган. "Неоплотунизмни бошлаб берувчи Плотин Миср иероглифини алифбога қарама-қарши қўяди: алифбонинг белгилари тизими, онгнинг иши каби, сўзни "элементлар" /сттаугж/ га ажратади ва яна механик равишда улардан йиғади, аммо иероглифнинг рамзийлиги бизнинг "кўриш"га, онгимиз сезгисига яхлит ва ажралмас эйдосни тахмин қилади". Шу билан бирга, "рамзнинг бошқа ақл турларига нисбатан ўзига хослиги муаммоси ва

³⁶ Ўша асар, с.288

³⁷ Ўша асар, с.294-295.

белгининг бошқа турларига нисбатан сезги мустақиллиги муаммоси онгли равишда бир-бири билан боғлиқ³⁸.

Маърифат назариячилари рамзларни дискурсив ва рационал билиш воситаси сифатида кўриб, шартли равишда шартлаштирдилар ва шу билан уларни иероглифнинг интуитив тахминига қарши чиқдилар, яъни улар рамз ва сезгини қарама-қарши қўйишди. И. Кант, қарама-қаршилиқда эмас, балки алоқада рамзий ва интуитивликни кўриб, қадимги анъаналарга қайтади. Кантнинг рамзий муносабати - бу тушунчани ҳиссий образ орқали ифодалашнинг ўзига хос усули бўлиб, мавҳум ғояни улар орасидаги интуитив тахмин қилинган ўхшашлик орқали ҳиссий тафаккурда ифодалаш мумкин. Кант мисол келтиради: ички халқ қонунларига мувофиқ бошқариладиган монархия давлатининг рамзи жонлантирилган танадир; мутлақ ирода билан бошқариладиган давлатнинг рамзи бўлиб, машина, қўл тегирмони хизмат қилади. Бу ерда механизмнинг кўрғазмали образи ва деспотик давлат тушунчасида қайд этилган бостиришнинг тасаввур қилинадиган образи ўртасидаги ўхшашлик; аммо бу ўхшашлик "мазмунан эмас, балки фақат акс эттириш шаклида"³⁹. Кант тафаккурда тушунчани тақдим этишнинг рамзий усулини схематик усулга қарама-қарши қўяди, унда ҳиссий тафаккур априори ақл схемасига тўғри келади. Схемалар тафаккурни намойиш қилиш орқали априори тушунчага олиб келади, рамзлар буни фақат билвосита, ўхшашлик орқали амалга оширади. Шу билан бирга, Кант тушунчаларни ҳиссий образлар орқали ифодалашнинг схематик ва рамзий усуллари тушунчани ҳиссий образ билан бирлаштиришнинг соф белгили усули билан қарама-қарши қўяди. Белгилар ҳатто тушунчанинг билвосита предмети ҳам бўлолмайди, улар фақат ассоциациялар ёрдамида унга қўшилишлари мумкин ва "объект ҳақида ўйлашга тегишли ҳеч нарсани ўз ичига олмайди"⁴⁰. Кантнинг эркин ассоциативлигида ўхшашлик, ҳиссий образ ва ғоя ўртасидаги ўхшашлик, уларни бир-бири билан ўзаро боғлашнинг рамзий усулида қарама-қарши қўйилган.

Э.Кассирер интуитив билимдаги рамзийликнинг ролини тушунишда Кантга эргашади. Рамзий шакллар фалсафасини ривожлантириб, у тажрибанинг анъанавий шакллари мустақил ҳақиқатни англашга ҳалақит

38 Аверинцев С.С. Неоплатонизм перед лицом платановой критики мифопоэтического мышления. /Платон и его эпоха. М., 1979, с.87.

39 Кант. Собр. соч. в 6-ти т. Т.5. М., 1966, с.373-374.

40 Ўша асар, с.374.

беришини кўрсатади. Демак, бу ердан рамзий шаклларга эҳтиёжи бор. Рамзий шакллар тақлид эмас, балки ҳақиқат органларидир. Ҳақиқат рамзий шакллар орқали интеллектуал тушуниш объектига айланади. Одамларнинг маънавий ва амалий ҳаётининг шакллари сифатида рационал фикрдан муҳим фарқларга эга бўлган рамзий шакллар ақл учун мавжуд бўлган таркибдан маҳрум эмас⁴¹.

Рамзни ўрганишда анъанавий ёндашув позитивизм вакиллари тавсифлайди. Улар асос сифатида рамз тушунчасини "сўз /табиий ёки сунъий тил/ жисмоний маънога эга бўлмаган" деб қабул қиладилар, улар билан расмий мантиқ қонунларига мувофиқ ҳаракат қилиш мумкин⁴². Рамзни талқин қилиш ҳар доим ихтиёрийдир, аммо фойдали келишув бўлиши керак. "Рамзлар ўртасидаги муносабатлар ҳар қандай фикр тизимининг мантиқий таркибий қисмини ташкил қилади"⁴³. Рамзларни талқин қилиш уларни кузатилган фактлар билан боғлаш, шунингдек прагматик компонентни ҳисобга олиш ёки бошқача қилиб айтганда, психологик ва ижтимоий омилларнинг жисмоний ва психологик дунёнинг бир қисми сифатида яратилган белгилар тизимларига таъсири орқали эришилади"⁴⁴.

Позитивистик ёндашувнинг чекланганлиги рамзнинг маъноси ва мазмуни ўртасидаги алоқани узишга; умумий атамаларни ўз ичига олган барча контекстларни рамзийликка қискартиришига олиб келди. Ва бу "дунёнинг барча образлари нотўғри ва дунё туфайли эмас, балки сўзлардан фойдаланиш модели"⁴⁵ деган тасдиқни англатади. Ҳар кимга кўришни истаган нарсаларини кўриш имконияти берилади ва таркибни "керакли натижага, биз кўрмоқчи бўлган нарсага"⁴⁶ мослаштириш мумкин.

Позитивизмнинг хизматлари шубҳасиз, бу рамзий фойдаланишнинг белгилари томонини тизимли равишда кўриб чиқишдан иборат. Рамзларнинг яхлит тизимларга киритилиши ҳақидаги фикр ҳам янги, баъзиларида улар маънога эга эмас. Турли тизимларда бир хил белги бошқа маънога эга ёки ўз маъносини бутунлай йўқотади.

Прагматистлар рамз муаммосини ўрганишда белги ва рамзни ажратиб кўрсатишади. Белги модел тақдиротининг принципиал жиҳатдан ундан

41 Cassirer E. Philosophie der symbolischen Formen. T.3. Berlin, 1929, s.43, 168-187, 387.

42 Франк Ф. Философия науки. М., 1960, с. 192.

43 Ўша асар, с.510.

44 Ўша асар.

45 Геллнер Э. СлоБа и вещи. М., 1962, с.90.

46 Ўша асар, с. 141-142.

фарқ қиладиган воқеликнинг расмий тузилишининг элементи бўлиб хизмат қилади, модел тури билан боғлиқ мазмун ва маънога эга. Ташувчи сигналининг бирлиги белгиси билан боғлиқ бўлган рамз, шубҳанинг пассивлигини енгиб, ҳаракатнинг мақсади сифатида "тасаввур қилинадиган келажак" нинг янгилигини яратадиган ва шу билан бирга ҳаракатнинг ўзини рағбатлантирадиган руҳнинг ички фаоллаштирувчи истагида ўзига хос маънога эга. Белгининг маъноси хаёлий бўлиб чиқади, чунки у фақат модел билан боғлиқ ва хаёлий чегарадан ташқарига чиқади, чунки у рамзнинг интуитив келиб чиқиши билан "руҳланган" бўлиб, иккинчисининг "воситаси" га айланади⁴⁷.

"Рамз" атамасининг маъносини рамзни ўрганишда мифосимволик ёндашув вакилларида сунъий тилнинг шартли белгиси сифатида тушунишгача қисқартиришни таъкидлаш керак⁴⁸. Гуссерл, тилни таҳлил қилиш орқали мавжудлигига шубҳа қилиб бўлмайдиган объектлар дунёсини аниқлашга интилиб, белги ва рамз ўртасини ажратмайди. У сўз маъноларининг раволиги ва маъно ташувчиларнинг кўплиги туфайли предмет ва маъно бир-бирига мос келмаслиги мумкин бўлган вазиятларни кўриб чиқади; сўзга маъно берадиган ҳаракатларни ва маънони амалга оширишда иштирок этадиган ҳаракатларни ажратади. Гуссерл томонидан ўрганилган маънолар инракамнинг эмпирик кечинмаларининг ички дунёсига тааллуқли эмас. Улар идеал соҳада мавжуд бўлган алоҳида дунёни ёки даражани шакллантиради.

Мифосимволик ёндашув Гадамернинг герменевтикасида янада ривожланган. Гадамер рамзда ҳиссий ва ўта ҳиссий бир-бирига мос келади, деб ҳисоблайди. Рамз ўзининг ноаниқлиги туфайли талқинларнинг битмас-туганмаслигини тахмин қилади. Рамзий ифода бевосита тушунча эмас, шунинг учун "ифода фақат акс эттириш рамзини ўз ичига олади. Рамз учун шакл ва моҳиятнинг номуносивблиги характерлидир ва бу номуносивблик қанчалик кучли бўлса, рамз шунчалик қоронғи ва аҳамиятлидир"⁴⁹. Гадамернинг фикрига кўра, тил ва фикрлаш ўртасидаги муносабатлар соҳасида рамзий ижоднинг умумий ечимини излаш керак. У "дунёни бегоналаштириш орқали ўзлаштириш ғоясини, унинг давомида рамзлар ўзларининг асосий функцияларини бажарадилар; рамзийликнинг барча

47 Хагер Н. Модели в естественных науках. /Диалектика, познание, наука. М., 1988, с.128-133.

48 Кузнецов А.М. Анализ символа в структуре мышления. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Л., 1990.

49 Гадамер. Истина и метод. М., 1988, с. 123.

шакллари инрақамнинг умумийликни эгаллаши, "тил эркинлиги" шароитида умумийга кўтарилиш ва мантиқ томонидан ўрганилган мавҳумликлардан фарқ қиладиган шакллар билан боғлиқ"⁵⁰ деган ғояни илгари сурди.

Биз тарихий ва фалсафий анъаналарда рамз муаммосини қисқача кўриб чиқишимиз куйидаги хулосалар чиқаришга имкон беради.

Биринчидан, аниқ шаклланган "рамз" тушунчаси мавжуд эмас. Кўпгина файласуфлар рамз остида тушунарсиз, битмас-туганмас таркибга эга бўлган тушунчани назарда тутадилар.

Иккинчидан, рамзнинг табиатига кириб бориш истаги рамзни оқилона тузишга уринишларда ифодаланган. Рамзнинг кўп қатламли тузилиши: шакл (белги) - ҳиссий образ - концептуал таркиб (маъно) - ғоя (сабаб) шаклида тақдим этилган. Кўрсатилган қатламлар - бу рамзни идрок этиш даражаси, билиш жараёнида рамзни тақдим этиш даражасидир.

Учинчидан, рамз муаммосини ҳал қилишда куйидаги энг ривожланган ёндашувлар ажралиб туради: рамзнинг кўринадиган шаклининг унда ифодаланган концептуал мазмун (маъно) ёки уларнинг фарқлари (дискурсив символизм деб аталадиган) билан ўхшашлиги ёки мослиги нуқтаи назаридан рамзни таҳлил қилиш ва ҳиссий ва мавҳум ғоя (ўта ҳиссий) ёки уларнинг синтези (интуитив символизм деб аталадиган) ўртасидаги ўхшашлик нуқтаи назаридан рамзни таҳлил қилиш.

Шунингдек, биз фалсафий тадқиқотларнинг рамзга муурожаат қилиш тарихининг муҳим дақиқалари сифатида қизиқарли, истиқболли, аммо кўшимча кўриб чиқишни талаб қиладиган бундай қоидаларни таъкидлаймиз.

Биринчидан, биз кўрганимиздек, рамзлар "табиий" ва "сунъий" бўлиши мумкин, уларнинг маънолари эса "ички" ва "ташқи" бўлиши мумкин деган фикр илгари сурилди.

Иккинчидан, Афлотуннинг рамздан кенг фойдаланиш коммуникаторлардан уларнинг маъноларини чуқур билишни талаб қилмайди, деган фикри диққатга сазовордир.

Учинчидан, барча билимлар, унинг барча шаклларида, шу жумладан ҳиссиётда, рамзийликни англатади, деган фикр диққатга сазовордир.

Тўртинчидан, тадқиқотчилар томонидан рамзларнинг маъно-берилишининг ўзгарувчанлиги ҳақиқати жуда муҳимдир. Бироқ, бу ерда

---

50 Кузнецов А.М. Анализ символа в структуре мышления. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Л., 1990.

муаммо бор: "рамз" атамасининг маъноси тарихий жихатдан ўзгарадими ёки гап фақат унинг маъносини аниқлашга ёндашувларни ўзгартириш ҳақида кетмоқда.

Бешинчидан, рамзнинг маъносининг у киритилган контекстга нисбатан нисбийлиги ҳақидаги фикр муҳим қизиқиш уйғотади.

Охир оқибат, бу саволларнинг барчаси онг муаммосига рамзлар ва рамзий ижод манбаи сифатида мурожаат қилишни талаб қилади.

ФҲЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Аверинцев С.С. Неоплатонизм перед лицом платановой критики мифопоэтического мышления. /Платон и его эпоха. М., 1979, с.87.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – Москва : Языки русской культуры, 1998. – 896 с.
3. Берестнев Г. И. К философии слова (лингвокультурологический аспект) / Г. И. Берестнев // Вопросы языкознания. – 2008. – № 1. – С. 37–6.
3. Гадамер. Истина и метод. М., 1988, с. 123
4. Гегель. Энциклопедия философских наук. М., 1977, с.117
5. Геллнер Э. СлоБа и вещи. М., 1962, с.90.
6. Кант. Собр. соч. в 6-ти т. Т.5. М., 1966, с.373-374
7. Кузанский Н. Сочинения в 2-х т. Т.1. М., 1979, с.351
8. Кузнецов А.М. Анализ символа в структуре мышления. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук. Л., 1990.
9. Платон. Сочинения в четырех томах. Т.1. М., 1990, с.379.
10. Франк Ф. Философия науки. М., 1960, с. 192
11. Хагер Н. Модели в естественных науках. /Диалектика, познание, наука. М., 1988, с.128-133
12. Юнг К. Г. Психология бессознательного / К. Г. Юнг ; пер. с нем.: В. Бакусев, А. Кричевский, Т. Ребеко. – Москва : АСТ-ЛТД : Канон+ : Реабилитация,1998. – 399 с.
13. Cassirer E. Philosophie der simbolishen Formen. Т.3. Berlin, 1929, s.43, 168-187, 387.